

Protestáns Irodalmi Társaság és az unitáriusok.

1886 dec. 28-án ref. és ev. vezérférfiak egy protestáns irodalmi társaság megalapításáról tanácskoztak, melynek feladata lenne a protestáns tudományos irodalom s különösen a magyar protestáns egyháztörténelem művelése. Már ennél az első lépésnél sokaknál visszatetszést keltett, hogy az értekezlet az unitáriusok nélkül tartatott meg. Nagy Gusztáv sárospataki tanár (Sárospataki Lapok, 8. sz.) írta: „mintha nem is Magyarországon volnánk, ahol köztudomású dolog, hogy nem két, hanem három protestáns felekezet van. Avagy az unitáriusok nem protestánsok?” Erre Szőcs Farkas kijelentette (Prot. É. és I. Lap), hogy az unitáriusokat nem akarták a társaságból kizárni, sőt az értekezlet egyik tagjának felszólalására kimondották, hogy ők is szólíttassanak fel a csatlakozásra. 1887 februárjában a társaság megalakítására felhívást bocsátottak ki a protestáns püspökök és főgondnokok, melyet Szász Károly felszólítására Ferencz József és Daniel főgondnok is aláírtak. Erre megindult a tagok gyűjtése. Unitáriusok is jelentkeztek. Nem volt ellene jó ideig senkinek kifogása. Közeledett a megalakulás ideje. Akkor egyszerre megszólalt Debrecen s ezután megindult egyházi lapokban a vitatkozás, hogy lehetnek-e unitáriusok a társaság tagjai. Csiky Lajos debreceni tanár⁵² javasolta, hogy a társaság legyen „határozottan feltétlenül evangéliumi pozitív protestáns alapokon nyugvó, különben homokra épül s az unitáriusok működését csak a történelmi szakra szorítaná. Az erdélyi ref. egyházkerület hivatalos lapja (Prot. Közlöny, 1888. 4. sz.) ez álláspontot magáévá tette. „Ha azt akarják, hogy komolyan tudományos számbavehető irodalmi társaságot alapítsanak, akkor nem jöhetnek tekintetbe az apró-cseprő fészkelődő felekezetek, melyek csak a zavarosban halásznak.” Spectator (Sárospataki Lapok, 6. sz.) szerint pusztá generositásból nem lehet támogatni „hittani, exegetikai művek kiadása által is egy olyan kisebbséget, amely teljes negációját hirdeti mindannak, amit mi vallunk”. A tudományos exegesis a hermeneutika szabályai alatt áll. „Konfessziónális exegezisből nem kérek, a tudományos exegesisnél pedig a felekezeti álláspontnak nem szabad érvényre jutni”. Csiky kézzelfoghatóan következtetlen, mikor a többi theológiai szakokból kizárja az unitáriusokat, de a történelem terét meghagyja nekik. Vagy minden szakban, vagy egyikben sem. De miért kizárni? Hiszen a protestántizmusnak nincs indexe, nincsenek libri pro-

⁵² Nehány őszinte szó a Magyar Prot. Tudományos Irodalmi Társaság ügyében. Debreceni Prot. Lap, 1888. 2. sz.

hibíti. Az unitáriusokat kizárni eszélytelenség. Zoványi⁵³ még élesebben fejti ki álláspontját s kijelenti, „hogy ha a társulat annak szellemében kezdi meg munkálkodását, nem lehet többé a társaság tagja. Mert célja az igazság nyílt, őszinte keresése; orthodox alapon pedig nem lenne egyéb, mint „a maradást nem ismerő tudomány ellensége“. Szőcs Farkas⁵⁴ szerint bátran beléphet oda lutheránus, református és unitárius, mert az irodalmi és tudományos egyesülés épen a közös evangéliumi alap és egyetemes protestáns érdekek egyesítése akar lenni. Szilávik Mátyás⁵⁵ mellőzendőnek tartja a kicsinyes szeparatiztikus felekezetieskedést. Dicsőfi József⁵⁶ rossz néven veszi Spectatortól, hogy konfessziónális exegesisből nem kér magának. „Hát odajutottunk már, hogy a magyar modern theológusok nem átalják magukat egyszerűen azonosítani az unitáriusokkal?“ Könyves Tóth Kálmán⁵⁷ Szőcs Farkasnak felelve, rossz néven veszi Derzsi Károlynak azt a megjegyzését, hogy a református papságnak legalább is felerésze unitárius elveket hirdet. Holott Derzsi három évvel ezelőtt csak ennyit mondott: „a mi hitnézeteink rajtunk kívül is mindinkább terjednek“. Spectator Dicsőfinek felelve⁵⁸ azt mondja: az unitáriusokat kizárni, de a történelmi szak művelését megengedni, a következetesség azt kívánná, hogy bebizonyítsák, hogy a történelmet nem lehet felekezetiileg művelni. Ugyanaz a következetlenség: egy Strausst, vagy Feuerbachot eltűnni a társaságban s egy Brassait kizárni csak azért, mert unitárius. Eközben Könyves Tóth Kálmán hatására a debreceni ref. egyházköztség kimondotta, hogy csak akkor lép be a társaságba pártoló tagul, ha a társaság csak ev. és ref. tagokból áll. Kenessey Béla⁵⁹ párhuzamot von a Révész által a 60-as évek elején megindított hasonló törekvés s a mostani között, hivatkozik az összes prot. püspökök és főgondnokok aláírásával ellátott alapszabályokra s azt mondja, hogy az országos törvénnyel jó ellenkezésbe az, aki egyiket, vagy másikat ki akarja onnan zárni, nem is említve azt, hogy a keresztény szeretet nagy törvényét tapossa meg. Itt tudományművelésről van szó, nem felekezetieskedésről.

Ilyen előzmények után tartatott meg 1888 április 16-án az alakuló közgyűlés. Vályi János tiszántúli főgondnok azt a módosítást ajánlta az alapszabálytervezeten, hogy a társaságnak csak ág. és ref. lehessenek tagjai. Az indítványt Könyves Tóth

⁵³ Egy szavazat Csiky L. indítványa ellen. U. o.

⁵⁴ Az Irodalmi Társaság megalakulásának küszöbén. Prot. E. és I. Lap, 5. szám.

⁵⁵ Egyházi irodalmunk akadályai, U. o. 7. sz.

⁵⁶ Van-e még ref. egyház? Debreceni Lap, 7. sz.

⁵⁷ Valljunk színt. U. o. 8. sz.

⁵⁸ Van-e még ref. egyház? Sárospataki Lapok, 10. sz.

⁵⁹ U. o. 15. sz.

Kálmán, a debreceni ref. egyház képviselője, hosszabb beszédben támogatta. Ezután hosszú vita fejlődött ki. Első, ki az indítvány ellen szólott, Tisza Kálmán miniszterelnök, a dunántúli ref. kerület főgondnoka. E javaslat elbírálásánál „a protestántizmus szelleme az irányadó, amely a kizárólagosságot nem ismeri”. Lehetnek olyanok, akik csak az esetben fogják támogatni a társaságot, ha ez exkluzív javaslat jut diadalra; „de lehetnek mások s azok között vagyok én is, kik visszavonulnak, mihelyt a nem protestáns szellemű javaslat fogadtatik el.⁶⁰ Tisza Lajos gróf szerint furcsa volna, ha azokat zárnók ki a társaságból, akik a felhívást kibocsátották. Szász Domokos a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott az unitáriusokról, kikkel együtt működni nem ellenkezik a kálvinista egyház multjával, hagyományával és konfessziójával. A vitában még többen vettek részt. Végül a közgyűlés imponáló többséggel elvetette Vályi indítványát. A szavazás után Könyves Tóth Kálmán kijelentette, hogy ő és társai nem vehetnek részt a tárgyalás további folyamán s eltávoztak. Ez nagy konsternációt idézett elé.

A megalakulás nem hozott megnyugvást a lelkekbe. A lapok tovább tárgyalták a kérdést. Papp Károly⁶¹ szerint hibás alapokon történt a megalakulás. A „tudományos” jelző kihagyása lehetetlenné teszi a különböző felekezetek s így az unitárius részvételét. Másfelől pedig a népies vallás-erkölcsi irodalom terén ő maga lehetetlennek tartja az unitáriusokkal való együttműködést. Zsilinszky Mihály (u. o. a következő számban) azt fejtegeti, hogy a „tudományos” jelző kihagyása bővítette a társaság munkakörét. Papp Károly (u. o. 20. sz.) felelete végső eredményben oda megy ki, hogy az unitáriusokkal való együttműködést valami úton-módon mégis csak jó volna kikerülni. A Sárospataki Lapok (19. sz.) Vegyes Közlemények rovatában azt kérdi: miért nem próbálta meg aggodalmaskodásával az alakuló közgyűlést kapacitálni?

Élesebb hangon és szenvedélyesen kelnek ki a debreceniek. Balogh Ferenc a Budapesti Hirlapba is kivitte a kérdést s kérlelhetetlenül elítélte a közgyűlést. Javaslataira a Tiszántúli ref. egyházkerület tavaszi közgyűlése hívei lelkiismereti aggodalmainak megnyugtatóására kimondotta, 33 szavazattal 29 ellenében, hogy az unitáriusokkal való együttműködést elvileg nem helyesli. Kilencen nem szavaztak. A diadalmas pártot Könyves Tóth Mihály vezette az elnökség elé üdvözlésre s beszédjében azt állította, hogy az unitáriusok megtagadták a Krisztust, a

⁶⁰ Van-e helye az unitáriusoknak a Prot. Irod. Társaságban? K. M. 1888. 142. l.).

⁶¹ Nézetek a Prot. Irod. Társaság felől. Prot. E. és I. L. 1888 ápr. 29. szám.

szentlelket s így lerombolják a kereszténységet, tehát a kereszténységben azt a szerepet játsszák, mint Franciaországban a kommunizmus, Németországban a szocializmus, mire Figyelő (= Ferencz J) azt mondja: Ez legkiméletesebben is rágalom. A debreceni Prot. Lapban Csiky Lajos, Balogh Ferenc, Szemes László irnak a társaság megalakulásáról. Utóbbi a debreceni kerület határozata lehangolja. Hiszi, hogy a béke temploma megnyílik, de nem a harmadik testvérfelekezet kizárásával, hanem úgy, hogy Debrecen hagyjon fel exkluzivitásával. Mire a szerkesztő azt a megjegyzést teszi: „szomorú jelenség, hogy az unitárizmus diadalszekerét a Stöckel, Dévai, Kálmáncsehi és Melius utódai húzzák”. Mártha József (U. o. 21. sz.) azt a fogas kérdést intézi a szerkesztőhöz, hogy a debreceni egyházkerület határozata következtében lehetnek-e a társaság tagjai a papok, ha az unitáriusokkal való együttműködés tényé válik? S ha nem, nem esik-e érzékeny csorba a lelkiismereti szabadságon, a szabad vizsgálódáson és egyéni felelősségen? A kérdést úgy lehetne megoldani, hogy az unitáriusok lépjenek ki a társaságból. De — mondja Csiky Lajos — „ebben őket speciális unitárius moráljuk, úgy látszik, gátolja. Ime nemcsak dogmatikájuk más, mint a miénk, de más a moráljuk is.” Vádolják az unitáriusokat, hogy térítenek s épen a debreceni kerületbe becsempészték az unitárizmust. Holott épen ebben a kerületben terjedett el a názárenizmus, mielőtt ott az unitárizmusnak csak hírét is hallották volna. Az erdélyiek között Szász Gerő⁶² hosszú cikksorozatban támadja az unitáriusokat, akik szemfogatók, jámborok, túlkegyeskedők, keveset érnek műveik, minden, amit tesznek és írnak, csak utánzat s nem tudja bosszankodását elfojtani, hogy a lapok megemlékeznek a K. M.-ről, felolvasásainkról és a Dávid F. E. működéséről. „Ha az unitárizmus a jövő vallása, akkor hálát adok Istennek, hogy előbb születtem 2000 esztendővel, mert akkor már lesz elég Dávid F. E., de nem lesz kereszténység és az akkor élő emberek nem fognak rajongani az örökszép ideálokért, nem fognak a menyországért vért és könnyeket hullatni, hanem boldogok lesznek, ha bivalokat nevelhetnek.” Ő nem zárja ki az unitáriusokat a társaságból, de ők nem találhatják jól abban magukat, mert sem nem protestánsok, sem nem keresztények. Az unitárizmus csak a mai világirodalomban divatos racionalizmust képviseli. Ezért nem tud hódítani. Az a fellendülés, melyet egy Channing adott annak, Amerikában és Angliában, csak efemer hatású lehet. Ha harcolni akarnak, ott a katholicizmus. Az az ellenség, azzal harcoljanak... Ne a kálvinista egyházat szemeljék ki, hogy annak romjain felépítsék a „jövő

⁶² Unitárius idegesség Nro I., II., III. Protestáns Közlöny, 1887. 46. sz. 1888. 12., 17., 20. sz.

vallását". A Keresztény Magvető nem egyéb, mint limonádé, savóval vegyítve. Tele van kínos vergődéssel, fordítással, sőt föllentéssel. Figyelő szeliden csak ennyit felel a Channing efemer hatására: „műveit lelki gyönyörrel fogják olvasni, még tán tanulmányozni is, akkor is, mikor Szász Gerő úrról és rólunk sokunkról a világ már semmit sem fog tudni". Baló Sándor⁶³ szintén azzal vádolja az unitáriusokat, hogy a „prozelita-csinálás nem épen keresztényi üzelmeinek gyakorlására adták magukat" s erre a református egyházat szemelték ki, holott jobb volna a zsidók megtérítését munkába venni. Aztán ismétli ő is, hogy az unitárius vallásnak nincs benső értéke, hiányzik abból a mélység és a következetesség. S épen ez az egyik oka terjedésének, mert a felszaporodott féltudós és félmívelt emberekre nagy vonzóerővel bír. Másik oka meg a házassági bíráskodás jogának a magyar korona egész területére kiterjesztése.

Ilyen előzmények után hivatott össze a szervezkedő közgyűlés dec. 18-ára. A debreceniek dec. 2-áról nyilatkozatot adtak közre.⁶⁴ Eszerint a ref. egyház egyetemes konventje már 1886-ban kimondta, hogy „egy protestáns irodalmi társaság létrejöttét a két testvér evangélikus felekezet közreműködésével kívánatosnak tartja". Az irodalmi társaság alakuló közgyűlése túllépte a megbízatás körét", mert az unitáriusokat is felvette tagjai közé. A Tiszántúli ref. egyházkerület „saját hívei lelkiismereti aggodalmainak megnyugtatóására az unitáriusokkal együttműködést elvileg nem helyesli" s további eljárását e nyilatkozat eredményétől teszi függővé. Azóta hónapok teltek el s megnyugtatójukra semmi sem történt. Kijelentik, hogy e végzéshez hajlíthatatlanul ragaszkodnak, minthogy az egyház főhitelvéhez ragaszkodás megtiltja „a hittanilag ellentétes felekezettel való szövetkezést egyházi vallásos irodalmi célra". Mert hitvallásuk az Isten lényegéről és személyeiről, az Isten fiáról mindenféle unitárius értelmezést elvet. „Képtelenség" két ellentétes iránynak és elvnek közös célra való együttműködése. Nem engedhetik egyházukat idegen elemek vegyítésével gyengíteni. „Az egyházellenes szövetkezést nem helyeselni, egyházunk jól felfogott békéje és érdeke egyaránt parancsolja". Masznyik ugyancsak a szervezkedő közgyűléshez intézett indítványában élesen tiltakozott a debreceniek felfogása ellen. Indítványát a következő 7 pontba foglalja: mondja ki a közgyűlés, hogy

1. a társaság eredeti intenciója, elve- és céljához feltétlenül ragaszkodik;
2. a már megerősített alapszabályok megváltoztatásának szükségét nem látja;

⁶³ Interkonfesszióális bajok. U. o. 21., 22. sz.

⁶⁴ K. M. 1888 419—428. l.

3. maga felett semmiféle hatóságot el nem ismer ;
4. bármely egyházi testület, vagy hatóság beavatkozása ellen határozottan tiltakozik ;
5. a belépést kinek-kinek szabad tetszésére bízza ;
6. a népies irodalmat, mely a felekezetek sajátos belügye, pénzerejéhez képest segélyben részesíti ;
7. népszerű iratok kiadásáról gondoskodik. Megokolásában kiemeli, hogy a ref. konvent állítólagos határozata „a társaság autonóm önállóságának és szabadságának, lét- és életfeltételeinek alapelveivel ellenkező álláspontra helyezkedik s a társaságot, sőt másvallású tagjait is a ref. egyház hivatalos kormányzóhatósága ellenőrzése, felekezeti hitcikkek betűbírósa alá akarja helyezni s ekként a hit és tudomány, szóval a szellem szabadságát a magyar protestánsoknál eddig hallatlan vakmerőséggel és következetlenséggel megsemmisíteni igyekszik.“ S a debreceni ref. egyháztanács már annyira megy, hogy az Irodalmi Társaságot tényleg ítélőszéke elé állítja, mintha alárendelt közege volna s bevádolja, hogy a „megbízatás“ körét átlépte. Masznyik abban magát a társaságot is hibásnak látja, mert hagyta, hogy a szervezés előkészítő munkáját tudósok és írók helyett, akik megindították, a három pretestáns felekezet hivatalos kormányzó közegei, a püspökök és felügyelők vegyék át.

Ilyen élesen állottak szemben az ellentétes felfogások. A szakadás elkerülhetetlennek látszott. Ekkor (1888 dec. 9.) Zsilinszky, az ideiglenes titkár bizalmasan közölte a püspökkel, hogy kilépése nélkül a megalakulás lehetetlen. Szász Károly is írt, Szász Domokos személyesen felkereste ilyen irányban. Ferencz József értekezletet tartott s abban állapotok meg, hogy jelentse be kilépését. Megtette. Levelét több lap közölte. A levél a debrecenieket teljesen megnyugtatta. De Tisza István szükségesnek látta a Prot. Lapban figyelmeztetni a kilépés felett ujjongó szerkesztőt, hogy a többségnek esze ágában sincs a debreceniek kedvéért megváltoztatni azt az alapot, melyen az Irodalmi Társaság megalakult. „A társulat alapszabályainak oly irányú megváltoztatása, mely abból az unitáriusokat kizárja, senki részéről meg nem pendített (a dec. 18. közgyűlésen) s minden gyakorlati lehetőség körén kívül áll“. Erre Csiky Lajos szerkesztő így felelt: „ha már ide fejlődött a dolog, nem lehetne-e az unitáriusokhoz így szólani: íme, püspökök kilépett, lépjete ki tehát ti is. Csernátony Lajos (Nemzet, 1888 dec. 24. sz.) szerint a debreceni vatikán infalibilisei elszörnyednek arra a gondolatra, hogy az unitáriusokkal egy padba üljenek a kálvinista bizottság vaskalaposai, de ő a szabadelvűség iránti hódolatát fejezi ki, midőn mély tisztelettel üdvözli a Ferencz József unitárius püspök méltóságteljes és nemes lelkületű levelét (K. M. 1889. 54. l.). Levele és Masz-

nyák indítványa volt az oka, hogy a közgyűlést elnapolták 1889 márc. 24-ig abban a reményben, hogy a kérdés majd tisztázódik. A dec. 18. közgyűlésen Br. Vay Miklós kijelentette, hogy a miniszter az alapszabályokat megerősítette s hozzákezdhetnek a szervezkedéshez. Most Tisza Lajos azt indítványozta, hogy a közgyűlést halasszák a jövő tavaszra. Masznyik nem lát okot az elhalasztásra, miért nem mondják meg az igazi okot, miért állanak az elvtelen opportunizmus álláspontjára. Kún Bertalan bejelentette, hogy csak ő jött el, minek oka a felmerült egyenetlenség. Szavazásra került a kérdés s a közgyűlés elhalasztatott. A közgyűlés sem Masznyik indítványát, sem a püspök bejelentését nem vette tudomásul. Még vasúti kedvezményes igazolványt is küldtek a közgyűlésre, ami azért érthetetlen, mert a végrehajtóbizottság már márc. 3-án tudomásul vette kilépését s kifejezte óhaját, hogy a szervezés alkalmával a tisztikar, igazgatóválasztmány és bizottságok választásánál a Tiszántúli egyházkerület álláspontja tényleg érvényesüljön, azaz: unitáriust ne válasszanak be. A közgyűlés anélkül, hogy a debreceniek nyilatkozatát, Masznyik indítványát, a püspök levelét feolvasta s érdemileg elintézte volna, megválasztotta a tisztikart, a választmányt, kihagyva az unitáriusokat. A legnagyobb ellentétek minden szó nélkül „egy szempillantás alatt kiegyenlítettek”. A vezetőség taktikai eljárásában teljesen hiányzik az őszinteség és egyenes nyíltság. A kérdés ugyanis elég mereven fel volt állítva: lehetnek-e a társaság tagjai az unitáriusok, vagy nem? A kérdést úgy oldották meg, hogy mindenki tetszése szerint magyarázhatja. Akik a protestántizmus alapelveihez ragaszkodnak, azt felelnék rá, hogy: igen, hiszen az unitárius püspök levelét a közgyűlés nem vette tudomásul. Masznyik⁶⁵ boldog örömmel mondja, hogy az Irodalmi Társaság álláspontja érintetlenül maradt. Igaz, de az is igaz, hogy a debreceniek álláspontja érvényesült, mert az unitáriusok kimaradtak. Szóval nincs kimondva, de tényleg el van érve. Mert a történetek után oda unitárius ember nem fog belépni. A közgyűlés két úrnak kívánt egyszerre szolgálni: a liberális musnak és orthodoxiának. Kifejezetten nem merte kizárni az unitáriusokat, tehát a protestántizmus elvi álláspontja sértetlen maradt. De a debreceniek is elérték céljukat.

A szervezkedő közgyűlés után a protestáns lapok egy részében valóságos káröröm csendül ki az unitáriusok veresége miatt. Sőt a debreceni Prot. Lap az unitárius kérdést már eltemetettnek mondja. De — mondja Figyelő — hamarabb elreped a debreceni nagy harang, minthogy az unitárius kérdést eltemethesse. S bár az unitarizmusnak hivatalos képviselői eszerint már nem lesznek az Irodalmi Társaságban, legkevésbé sem kételkedünk

⁶⁵ Ünnepe. Evang. Egyházi és Iskolai Lap. 13. sz.

abban, hogy nem egy kiadványában, nem egy szellemi termékében a saját magunk gondolkozásmódjára, vallásos meggyőződésére és hitelveire fogunk ismerni . . .” „Mi bizalommal nézünk a jövőbe. S bármennyit gúnyoljanak a jövő vallásával, nem mondunk le arról a reményről, hogy abban az egyedülvaló Isten fog megdicsőíttetni”.

A kérdés történetéből említsünk meg még egy néhány mozzanatot. A püspök magatartása az Irodalmi Társaság kérdésében, úgylátszik, szóbeszéd, kérdés, vagy megjegyzés tárgya lehetett, mert 1888. évi főtanácsi jelentésében mintegy igazolásul azt mondja, hogy a társaság megalakulásában résztvenni s a felhívást aláírni a főgondnok s ő teljesen illetékes helyről szólítottak fel s azt egyetértőleg tették meg. Az alakuló közgyűlés után néhány nappal a körökhöz és papsághoz rendeletet küldött, melyben a társaság anyagi támogatására hívta fel és buzdította s ajánlta, hogy az eklézsiák szegénységére tekintettel többen társulva lépjenek be. A főtanácson hosszú vita folyt a püspök azon indítványa felett, hogy a vallásközönség mint pártolótag 500 frttal lépjen be a társaságba. Többen tekintettel az ellenszenves hangokra, el akarták halasztatni a belépést. A másfél óráig tartó vita után az a nézet nyert többséget, hogy a főtanács nem teheti, hogy ne pártoljon egy olyan társaságot, melynek megalapításában az összes protestáns püspökök és főgondnokok közreműködtek. Az egyház tehát elhatározta belépését a pártolótagok közé. De az 1889. évi főtanácsra jelentette az E. K. T., hogy a reformátusok részéről az ellenünk intézett támadások után nem látta indokoltnak a végzés végrehajtását, mit a főtanács tudomásul vett. Ezen a főtanácson a püspök évi jelentésében az irodalmi társaságról azt mondja, hogy „történetéről már egész könyvet lehetne írni, mielőtt működését megkezdette volna. Hanem az a könyv épen a protestánsoknak szerezne legkevesebb gyönyörűséget. Őszintén sajnálom, hogy e történethez főleg a mi vallásunk iránti ellenszenv adta a szálakat. De mi teljesen nyugodtak lehetünk eljárásunkért. Mert amidőn kezünket kérték a munkához, mi készséggel odanyújtottuk s amidőn eltaszították, nem a méltatlan bánásmód megtorlása felett gondolkoztunk, hanem azon igyekeztünk, hogy békességet szerezzünk a saját magunk megtagadásával is, eleget téve ezáltal Jézus ama parancsának, hogy aki téged kövel dob, dobd vissza kenyérrel. Ebben leli magyarázatát az én kilépésem a Protestáns Irodalmi Társaságból”.

Az Irodalmi Társaság 1898 május 31-én és június 1-én Kolozsvárt tartotta évi gyűlését. Először olyan helyen, ahol unitáriusok is vannak. A liberális reformátusok és lutheránusok kifejezték óhajukat, hogy a társaság gyűlésein az unitáriusok is résztvegyenek. A történetek után udvariasan visszautasították a meghívást. Pedig kétségtelen, „hogy a hazai protestántizmusnak

egyik legszebb ünnepe lett volna a kolozsvári gyűlés, ha azon mind a három protestáns felekezet résztveszen és napjainkban talán nem is épen jelentőségnélküli és e hazarész történelmi multjának nem ellenmondó" (K. M. 1898. 179. l.). Az 1900 szept. 18–19-i pozsonyi közgyűlésre a rendező bizottság az ág. ev. egyház nevében a püspököt megleghangú levélben hívta meg (K. M. 1900. 289), ki a megalakulás szomorú mozzanataira való hivatkozással sajnálattal kimentette magát. Br. Prónay Dezső, az ág. ev. egyház egyetemes felügyelője 1901 szeptemberében Miskolcon tartott közgyűlésen kifejezést adott azon óhajának, hogy az unitáriusokat vegyék be az Irodalmi Társaságba. Egy néhány protestáns lap mindjárt kifejezte a „vegyes érzelmeket“, melyeket a beszéd kiváltott. A Prot. E. és I. Lap Prónay „egyéni óhajtásának“ mondta. A debreceni Prot. Lap meg egyenesen tiltakozott ellene. Az unitáriusok a Prónay szabadelvű nyilatkozatában rejlő jóindulatot hálás elismeréssel viszonzták. Az Irodalmi Társaság kérdése többé nem foglalkoztatta köreinket.

7. FEJEZET.

Dávid Ferenc emlékeért.

a) Az 1868. évi háromszázados tordai zsinat.

Ferencz Józsefnek megadatott, hogy Dávid Ferenc nevét, emlékezetét és tanait az 1868. évi háromszázados tordai emlékszinaton, mindenféle előzetes jóváhagyás nélkül, nyíltan hirdethette. Dávid Ferenc neve és tanítása a dézsi komplanáció óta csak titkon élt az unitáriusok szive mélyén. Az 1848. évi pozsonyi országgyűlés megalkotta a 20-ik törvénycikket, mely az unitárius vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja. A szabadságharc szomorú kimenetelét követő abszolutizmus ideje is lejárt. Az alkotmány nehéz küzdelmek után helyreállított. A kiegyezés megtörtént. A király megkoronáztatott. És most megkezdődött egy olyan kultúrális és gazdasági föllendülés a nemzet életében, amely százados mulasztást és stagnálást volt hivatva helyreépíteni. Ennek a fejlődésnek lendítő ereje a kormányzás szabadelvű politikai szelleme volt, amely magával hozta a vallásos szabadelvűség térfoglalását is. Megismétlődött az erdélyi reformáció ideje. A 16-ik században Erdélyben a vallási szabadelvűség adta és nemesítette meg a politikai kormányzás módszerének emelkedett szellemét. A 19-ik század második felében a politikai szabadelvűség jutatta érvényesülésre az eddig csak a szivek mélyén élő szabadelvű vallásos eszmék térfoglalását. Az egyház vezetősége